

MEZEY BARNA

Recenzió Szente Zoltán: A parlamentek története című könyvéről

Az (alkotmány) történész tudós kutató természetes vágya, hogy egy témakör több évtizedes kutatása után elkészüljön a kutatómunka szintézisét jelentő nagy opus. Szente Zoltán az utóbbi években módszeresen készült erre a feladatra, lépésről lépésre építette fel a művet, mely végül is különlegesre sikerült. Ugyanis nem csak a közigazgatással és közjoggal foglalkozó, nagy tudományos teljesítménnyel bíró szakjogász, az alkotmányjogi (ezen belül hangsúlyozottan országgyűlési és közigazgatással kapcsolatos) kutatási témái mellett szakmai életének majd egy évtizedét parlament- és parlamentarizmus – történeti kutatásokra szánó tudós korábbi eredményeit foglalja össze a munka. Egy valóban egyedülálló történeti – alkotmánytörténeti munkával van dolgunk. Szente Zoltán ebben a könyvében az európai alkotmánytörténet hét-nyolcszáz esztendejének (középkori és újkori) gyűlésmodelljeit vonta vizsgálat alá, az általa összefoglalóan parlamentnek nevezett intézmény alkotmányos szerepének, (információs, jogalkotói, igazságszolgáltató) funkcióinak, szervezetének, eljárásrendjének históriáját mutatja be és tárja elemző módon az olvasó elé.

Szerző annak az intézménynek történeti leírására és összehasonlító elemzésére vállalkozott, mely a közösség – vezető viszonyban, a társadalom és annak irányítói közötti kapcsolatrendszerben a szervezett politikai konstrukciók kialakítása óta rendszeresen újra- és újraszerveződve megjelenik az alkotmányos élet meghatározó elemeként. A nyomásgyakorló csoportok és a befolyást kereső társadalmi rétegek törzsfőket, monarchákat, államfőket korlátozni képes közjogi szerveződése, a közös (általános, országos) akarat továbbítására képes gyűlések történeti fejlődése áll munkája középpontjában. Mint maga a szerző is megállapítja: a parlamentek történetének összehasonlító leírására és magyarázatára, született munkák fő profilja vagy az európai történelem fősodrának vázlatos bemutatása, vagy nagyobb korszakok intézményeinek tárgyalása.

Ő ennél többet vállalt: a brit parlamenttől az orosz zemszkij szoborig Európa földrajzi értelemben vett területét lefedő összehasonlító vizsgálatra vállalkozott, mely a regionális egyediségek számbavételével az alapmodellek hatásmechanizmusait rajzolta meg a kontinensen. Időben az antik római előzményektől a 19. századra kiformalódott polgári parlamentig vezeti a fejlődés ívét. Egy ezerestendő európai tablón helyezte el a kontinentális alkotmányfejlődés során a földrész fejedelemségeiben, királyságaiban, köztársaságaiban kifejlődött gyűlések mintáit, képleteit, szülessenek azok kicsiny városállamokban vagy jelentékeny birodalmakban. Szente vállalkozása egyedülálló: recenszens maga nem ismer ehhez hasonló, teljességre törekvő munkát a nemzetközi szakirodalomban sem.

Bármely alkotmányos intézményről is lenne szó, önmagában már az ezer esztendő fejlődés is gondot jelenthet az összehasonlítás érdekében megragadható ismérvek csoportosításában, amit még tetéz a feladat földrajzi kiterjesztése. Ahogyan a szerző maga is megállapítja, munkájának egyik legfontosabb terminológiai problémáját jelenti, hogy ti. az európai történelemnek hét-nyolc évszázada része a parlament intézménye, vagyis a 14. század környékén kereshetők az első ilyen szervezetek. A korai modellek, a 8–13. századi előzmények azonosítása volt az első jelentős feladat. A vizsgált kor egyik jellemzője az ország fogalmának kialakulatlansága, a monarchiák (különösen a kezdetben még az egymást metsző hűbéri hierarchiák államszerkezeti alárendeléseit tekintve), a bonyolult szövetségek, államkapcsolatok, rangsorok dominanciája, a kapcsolati kérdések nehéz tisztázhatósága. Királyság? Állam? Tartomány? Önkormányzat? Szabadságok körei? Rendek? Hol és mikor kezdődik az „ország” és ezzel az „országos ügyek”? Mi a képviselet? Egy társadalmi csoport képviselete kötve van választásokhoz, küldöttekhez? Vagy speciális részvételi jogosultságok alapján enélkül is képviselhetők az érdekek? Mikor tekintjük képviseletnek a behívott, delegált, részvételét kikövetelő, saját jogán megjelenő gyűlést? Képviseletnek tekinthető a törzs nevében megjelenő törzsfő? Képviselet-e a gyűlésben a földesura a jobbágyot? S ami ezt megteheti, hogy a különböző gyűlések hosszú története, változatos megjelenési formái és funkciói, létrejötte és fejlődése alapvetően eltérő körülményeket produkált történetileg és regionálisan egyaránt a gyűlések fejlődéséhez.

Aligha véletlen, hogy a legnagyobb problémát az ezer esztendő fejlődésértelmezés valamennyi periódusára alkalmazható parlamentfogalom jelenthette: „manapság semmilyen gondot nem okoz a parlament (kongresszus, törvényhozás) azonosítása. Mindenki bizonyosan ugyanazokra a szervekre gondol.” Nem ilyen egyszerű a helyzet a korai korszakokban, ott és akkor, ahol és amikor még államfogalom sincsen, a határok képlékenyek, a hatalom változó, a királyi szervek színes összevisszaságban bukkannak fel térben, hierarchiában és időben egyaránt. Ezért vált gyakorlattá a parlamentkutatói szakmai körökben, hogy azon az alapon teszik „azonosíthatóvá a korai képviseleti gyűléseket, hogy azokat ... összekötik a modern parlamentekkel.” Vagyis azt tekintik parlamentnek vagy parlamentszerű intézménynek a középkorban, mely bizonyos vonásokban és funkciókban megegyezik korunk parlamentjével. A meghatározásban kevésbé lehetettek a szerző segítségére a különféle nyelvekben a latin után megjelenő „parlament” (parliament, parlement, parlamento, parlamentum) kifejezésből levezetett az azonosítási kísérletek. Részből formai mivolta okán (mindenféle tanácskozás megnevezése lehetett a parlamentum), másfelől mert – mint ő is írja – a keresett intézménytípusra számos egyéb megnevezést alkalmaztak a kortársak, így a colloquiumot, conventumot, curiat, conciliumot (concilium celebre, concilium magnum, curia generalis, curia plena, curia solemnis, congregatio) stb.

Sőt akadtak helyek, ahol általánosan más, egyedi kifejezés gyökeresedett meg és más terminológia élt a praxisban (Riksdag, Landtag, Reichstag, országgyűlés,

sabor stb.): „Számos országban például a korabeli források olyan gyűléseket is országgyűlésnek, parlamentnek neveztek, amelyeken a polgárság vagy a vidéki nemesség küldöttei nem vettek részt, vagy fordítva, olyan országos gyűléseket sem hívtak parlamentnek, amelyeken pedig nagy jelentőségű országos ügyekről tanácskoztak vagy döntöttek” – írja a szerző.

Szente Zoltán finom és elegáns technikákkal oldja föl ezt a nehézséget. Részenben a parlamentnek tekintett gyűlés néhány elengedhetetlen tartalmi elemének meghatározásával (leginkább az országos ügyekre kiterjedő döntési jogkör és a képviselő valamilyen formájának megjelenése) részben pedig a helyben szokásos megközelítések érzékeny alkalmazásával operált. Miközben a szakmai összehasonlító elemzés és érthetőség érdekében egységes parlamentfogalommal dolgozik, a történeti szaknyelv kínálta megoldásokat kihasználva Szente Zoltán a gyűlés, rendi gyűlés, korai rendi gyűlés, országos gyűlés, tanácskozás, netán éppen a korabeli latin vagy helybéli megnevezés változatos használatával érzékeltesen jelzi a különbségeket.

A teljesség igényével fellépő szerző valóban szisztematikus felépítésű művet tett az asztalra. A brit szigetektől a skandináv-német modellen keresztül a lengyel mintáig, a francia, spanyol és olasz intézményekig az európai képviselői gyűlések és parlamentek döntő többségét feldolgozta a szerző. Többnyire a törzsi gyűlésektől ível az intézmények története a korai rendi gyűlésekig, majd a törvényhozó rendi gyűlésekig, amiből kifejlődött a majdani népképviselőnek keret adó parlament polgári előképlete. Ugyanakkor Európa történeti régiói avagy akár egy régióhoz tartozó országainak fejlődése között is jelentős tempóbeli különbségek mutatkoznak. Az államalakulások, az alkotmányos intézmények kialakulása, ezen belül a királyi tanácsadó szervek kiformalódása, a tanácskozó testületek és a gyűlések intézményesülése nem párhuzamosan történt. „Így tulajdonképpen a képviselői intézmények története minden ország vonatkozásában más és más periodizációt igényelne” – írja Szente és nyomban megerősíti azzal, hogy „egyes országok tekintetében akár lényeges eltérések, vagyis időbeli eltolódások lehetnek”. Amiért mégis vállalta a korszakolást, mert ebben egyfelől bizonyos közmegegyezés mutatkozik, másrészt a rendi gyűlések fejlődésének fő belső korszakai többnyire meghatározhatók s hasonlóképpen követik egymást. Ez pedig lehetőséget ad az összehasonlító, párhuzamos elemzésre. A határozott korszakolás segíti a modellszerű elemzést. A fejezetek az európai történelem időrendjébe csoportosítják a gyűlések történetét: a 9–12. század (parlamentek eredete); a 12–14. század (korai rendi gyűlések); a 15–16. század (törvényhozó rendi gyűlések) és végül a 17–18. sz. (a rendi gyűlések alkonya). A jelzett korszakhatáron belül a földrajzi szempont a csoportosító elem. Az egyes országok gyűléseinek ismertetése az időzónákon belül kronologikusan halad.

Szente Zoltán teljességre törő munkája három szempontra koncentrálna az egyes gyűlésminták vizsgálatánál: a történelmi keretek szempontjaira (melyek magukban foglalják a földrajzi – kulturális hatásokat is), a szervezeti felépítésre (kamarák száma, képviselői lehetőségek) és a parlamenti processusokra. Ez a fel-

építés lehetővé teszi, hogy az olvasó korszakonként és régióként is teljes képet kapjon a gyűlések historikus modelljeiről, s egyben be is tudja igazítani a hatalmi struktúrák közé. A gyűlés szerepét döntően befolyásolják a hatalom megosztásának különféle szerkezetei, viszonya az uralkodóhoz, a hatalmi csoportokhoz, rendekhez, az államapparátus alakuló szervezeti egységeihez. Ebben a körben izgalmas az egész munkán végigvonuló bíraskodás, mint parlamenti funkció elemzése. Az ősi törzsi gyűlésekből kifejlődő korai gyűléseknek (miként a királyi tanácsoknak is) fő profilja volt a törvénykezés. A mások feletti bíraskodás, vagyis a hatalomgyakorlás legfontosabb kifejeződése volt a befolyásnak. (Ahogyan a király fő kötelességének is a törvénykezés számított.) A bíraskodás joga érdekes módon kevésbé volt küzdelmek célpontja, az uralkodók is megengedőbbek voltak ebben a kérdésben. Tipikus példája ennek az izlandi Althing, mely amikor a norvég királyság befolyása, majd dán jogar alá került, jelentőségének csökkenése oda vezetett, hogy végül tevékenysége csak a bíraskodásra irányult. Egészen 1798-ig kizárólag törvénykezési feladatokat látott el. Különös jelentősége van annak, hogy a Thingvellir volt a kivégzések színhelye is, mely úgyszintén a törvénykezésre, mint főfunkcióra utal, ami áttételesen a törzsi központ jellegét erősíti.) Hasonló a leírás a Feröer-szigeteki Løgtingről, [a.m. „törvény(kező) gyűlés”], amelyik szintén egyszerre volt törvényhozó és bírói szerv, majd évszázadokon át a norvég fennhatóság alatt 1816-os megszüntetéséig ez is elsősorban bíróságként működött.

Az, hogy eddigiekben ilyen jellegű munka még nem született, annak a szerző szerint egyik nyilvánvaló oka a források korlátozott technikai és nyelvi hozzáférhetősége, speciális, egyes gyűlésekre koncentrált forrásjellege. A szerző jelzi, hogy a parlamenttörténeti források mennyisége szinte felmérhetetlen. Sente számolt a veszélyekkel és sikerrel állt ellent annak a nyilvánvaló befolyásnak, mely az összefoglaló művek szintetizálásakor a szerzőt óhatatlanul kiszolgáltatottá teszi a korábbi szerző értelmezéseinek és megállapításainak, hiszen állításait alátámasztó adatokat, forrásokat, hiteles információkat ő maga is szűrve, elemzve és összehasonlítva közli. Sikerral nézett szembe azzal a nehézséggel is, hogy a különféle szemléletű, módszerű és különböző korokban alkotó szerzők eredményeinek szintézisében nem feltétlenül a szerző által megszabott keretekhez igazodó információkat és közléseket nyújtanak.

A szerző teljesítette a maga elé tűzött feladatot, a képviselői gyűlések jogállásának, szervezeti és működési rendjének, valamint funkcióinak kialakulásának és fejlődésének értelmezését, a parlamentek fejlődésének alapvető politikai és társadalmi kontextusának bemutatását, s azt is, hogy a parlamentek milyen szerepet játszottak az egyes államokon belül a politikai hatalom gyakorlásában. Ebben a képalkotásban döntő fontosságú a szerző által igazolt tény, hogy ti. a rendiség kiterjedtsége és belső struktúrája is rendkívül nagy változatosságot mutatott, úgy a gyűlések, mint a rendi szerveződések, aligha húzhatók egy kaptafára. Az összehasonlító vizsgálatokból egyre kevésbé érzik az olvasó, hogy tipizálhatók lennének az európai képviselői intézmények, sőt az ellenkezője fogalmazódik meg. Ahány ország, ahány társadalom, ahány régió (tartomány, provincia, kerület, vármegye)

annyi fajta módon alakuló képlettel van dolga a kutatónak. Ebben a színes szerkezetben a legmagasabb általánosítás szintjén található csak közös vonások, s ott alakíthatók ki tipizáláshoz alkalmazható kategóriák. S ebből a sokszínű képletből bontakozik ki a főként angol hatás alatt az a parlament-modell, mely azután a kontinens egyik meghatározó alkotmányos intézményévé, a népképviselő fókuszává vált. A szerző igazolta azt is, hogy közép- és kelet-európai országok egy-némely rendi gyűlése (mint például a lengyel vagy a magyar) jóval önállóbb fejlődési utat járt be, mint amennyire a nyugati minták követője volt.

Az olvasó előtt fekvő mű érdekes és izgalmas információval, az összehasonlító módszer eredményeként kialakuló elemző-értékelő adataival, a mai parlamentekig vezető, a hanyatlás korszakán végigtekintő nagy ívű összegzéseivel Sente Zoltán bizonyította, hogy helye van a parlamentarizmustörténeti kutatásoknak. Egyedülállósága és különlegessége okán az anyag a magyar s talán a nemzetközi parlamentarizmustörténeti kutatások egyik alapmunkája lesz.